

phenomenon of cultural creativity. It was found that both domestic and foreign scientists paid considerable attention to actual problems of cultural creativity. The research reflects the most important concepts of the phenomenon of cultural creativity as a special sphere of human activity.

The author of this article draws attention to the fact that the problem of the phenomenon of cultural creativity remains a subject of the controversy up to now and in spite of the significant body scientific research and theoretical studies concerning the diverse issues about the nature of driving factors of creative activity. Thus the scope of this study covers the most important concepts of the phenomenon of cultural creativity as a special sphere of human activity.

After working for a group of cultural sources of the direction, the researcher points out that the term “cultural creativity” rightfully exists in several national scientific institutions, particularly in Kiev, Zaporozhye, Kharkov and Donbass philosophical schools.

It was found that numerous studies and theoretical developments of Russian scientists created rather a powerful scientific and practical platform that provides the awareness of the importance of the phenomenon of cultural creativity in a society.

Summing up, the researcher argues that the importance of studying cultural creativity`s phenomenon are the canonical questions of the place and the role of the creative person, because further generalizations of scientists can be considered illegal and unconvincing without the proper empiric data, without sufficient accumulation of study and professional comments real revealed the facts and their probable reconstruction and reconsideration in the following historical conditions and periods. The analysis of information about the role of the human factor and the initiation of new facts will create the conditions for the reconstruction of a probable pattern of a cultural process and, thus, will provide an opportunity to reveal the characteristics and implications of its development.

Key words: *cultural creativity, cultural development, the phenomenon of cultural creativity, creative personality, cultural and creative activities.*

УДК 392.51:398.838

О. О. Кухаренко

СИСТЕМА СИМВОЛІВ РОДЮЧОСТІ В ОБРЯДОВИХ ПІСНЯХ КОМОРИ Й ПЕРЕЗВИ

Досліджуються сакралізовані елементи системи символів родючості в обрядовій поезії комори й перезви, що входили до циклу весільних обрядів. Дані ритуали містили прояви антигромадської поведінки й використовували сороміцькі елементи. У піснях виділяються три основні групи понять – статеві органи, сексуальний акт і цнота як необхідна умови для успішного проведення обряду.

Ключові слова: *культ родючості, обряди, весілля, комора, перезва.*

Прадавній культ родючості, як частина землеробського світогляду, поступово набув символічного значення. Встановлення зв'язків між архетипами культу родючості й символізацією на подальших етапах розвитку постає як актуальне завдання сучасної культурологічної науки.

Традиційні обряди з точки зору статевого начала та елементів культу родючості досліджують І. Ігнатенко в праці «Жіноче тіло у традиційній культурі українців».

С. Лашенко – «Заклятие смехом», М. Маерчик – «Ритуал і тіло», також слід відзначити збірку «Етнографія статевого життя й тілесності».

Мета дослідження – визначити систему символів, властиву культу родючості, в обрядових піснях комори й перезви.

Обряди комори й перезви в ритуальному циклі українського весілля займають значне місце, а з точки зору композиції – його кульмінацію. Найповніший перелік пісень як складових вказаних обрядів представлений П. Чубинським. Звернення до посилань на інші записи та видання доречно в тих випадках, коли потрібно підтвердити побутування певного образу в українській фольклорній традиції, або відшукати символіку, що в названому виданні не зустрічається. Класичних збірок із вказаними матеріалами небагато, оскільки часто в них обряди комори й перезви не наводилися, а пісні, що їх супроводжували, особливо сороміцького змісту, не вважалися за доцільне включати до видань. Укладач збірки українських сороміцьких пісень М. Сулима писав: «Те, що створене народом, від народу ж і приховувалося» [1, с. 5]. Оскільки деякі з пісень за традицією входять як до комори, так і до перезви немає сенсу поділяти їх, а слід досліджувати як такі, що мають споріднені функції.

Найпопулярнішим образом, що побутує в обрядових піснях, є калина, котра здавна в Україні вважалася символом краси, невинності й кохання [2, с. 72]. Причому, невинність дівки на виданні частіше порівнювалася з білими квітами калини під час цвітіння; цнота нареченої – це вже дозрілі калинові грона, котрі потрібно використати за призначенням. В українському побуті таким призначенням був широкий аспект народної медицини та кулінарії – маса національних страв і напоїв. Коли для того й іншого калину давили, відзначали схожість її соку з кров'ю, що позначилося на весільній обрядовості й зокрема обряді комори, де наявність крові на білій сорочці нареченої було основою всього дійства, оскільки ми відзначили, що це є кульмінаційним моментом всього весільного обряду.

Термін «ламати калину» став не лише образом позбавлення цноти, а й фразеологізмом, що означав як факт заміжжя, так і будь-який статевий акт. Не дивно, що словосполучення часто зустрічається в народних піснях і навіть із такою тризначною символікою: «Калинонька наша, Маруся, / Під калиною лежала, / Калину ламала...» [3, с. 445], де з калиною порівнюється сама наречена, місце її знаходження (комора) й процес позбавлення цноти. До цієї групи символів слід віднести й такі пісенні рядки: «А виб'ємо, да висічимо / Да калинову стрілку...» [3, с. 435]; «Сама захотіла / Червоного буряка / До білого тіла» [3, с. 442], де кров порівнюється не лише з калиновим, а й буряковим соком.

Коли молодих ведуть до комори, то співають: «Дрімле невістка, дрімле, / Видно спатоньки хоче...», «Наш молоденький Івась / Та вже спати хоче», але виявляється, що спати – то лише привід відвести подружжя до місця здійснення таїнства, бо «Да не кур, кур сокоче, Да на сідало хоче...» [3, с. 337–338]. Кур, півень хоче на сідало не для того, щоб спати, його місця полягає в здійсненні акту дефлорації, при цьому півень уособлює фалос – ерегований статевий член. Порівняння фалоса з півнем примушує нас звернутися до сучасного американського сленгу, що вказує на аналогічну ситуацію, де «sock» перекладається одночасно як «півень», так і «статевий член». Близьким до образу півня є горобець: «Горобей да по бочечці скаче, / Заглядає у вороночку: / – Бідна моя да головочка, / Шо малая да вороночка. / Шо не влізе да головочка» [3, с. 442] та бобер, пійманий дівкою в житі.

Одна з пісень передає діалог нареченої з матір'ю, котра, як може, заспокоює дочку: «Цить, доню, / Тобі меду дадуть...» [3, с. 437]. А вже в іншій пісні, яка завершує обряд комори, говориться, що замість калача з медом, дівчина потрапляє під парубка

[3, с. 441]. Багато образів, пов'язаних з молодістю – бродить по холодній воді, плаває в човні, порівнюється з совою, котра має бути «покундшона» [3, с. 435], чи з куницею: «По двору, по двору / Да пороша упала; / А на тій пороші / Слідки хороші. / Да свекруха каже, / Що куна ходила...» [3, с. 436]. Образ куниці зустрічається ще в обряді сватання, коли старости приходять до помешкання відданиці пошукати куниці або лисиці в солом'яній копиці. Хутрова тварина, що сидить у копиці сіна, є уособленням жіночого статевого органа. Куниця чи куна пов'язана з еротичною символікою, а похідне від нього «кунка» означало саме піхву або вагіну. Нині термін у тому самому значенні зберігається в словнику жаргону, сленгу, аргю [2, с. 119–120]. Куниця є найпопулярнішим, та не єдиним образом, що використовується для уособлення статевих органів молоді. Це могла бути й інша, але обов'язково хутрова тварина – лисиця, бобер, ягничка. Наявність волосяного покриву вважалася ознакою статевої зрілості: «Чого ти заміж шла, / Коли у тебе не обросла? / Я знаю таке зілля, / Що обросте за весілля» [1, с. 21].

Існують у піснях і більш відверті та недвозначні символи: «Наїхали да купці з Ромна / Да питають: да почім вовна... / Руно на руно складають, / Всередині дірки шукають» [3, с. 441]. Пісня також про купців, але з Холма, яка практично повторює зміст попередньої, має продовження: «Тицю-тицю у білу вовницю, / Утрапили червону криницю» [1, с. 14], що слід розуміти як уособлення коїтусу та акту дефлорації. Є навіть такі, де головними дійовими особами виступають статеві органи [3, с. 437].

З коїтусом часто порівнюють будь-яку рухливу роботу – молоти муку, драти крупу, колоти шилом чи швайкою, набивати обруч на коновку, терти макітри, кувати дитину. У зв'язку з цим виникає образ так званого сексуального агресора, котрий користується популярністю в жіночій половині як ідеальний партнер: мельник, швець, бондар, гончар, коваль.

Таким чином, у піснях явно виділяються три основні групи понять – статеві органи, сексуальний акт і цнота як необхідна умова для успішного проведення обряду. Саме цноті приділяється увага в заключній частині обряду комори, що переходить у своє продовження – перезву: «...снота / Да дороже того злота» [3, с. 447]. Тепер розглянемо окремо кожну групу.

Статеві органи. У піснях статевий член порівнюється з ведмедем («Роздер Івасю поцьку, як ведмідь» [1, с. 24]. Тут ми стикаємося з ситуацією, коли член і його господар є одне й те саме: бугаєм чи ведмедем може бути як парубок, так і член. Причому для пісенного змісту не важливо, хто здійснює статевий акт – чоловік чи уособлений орган тіла. Подібна ситуація зустрічається в календарній обрядовості, там вона стосується божества-заплідника й так само не зрозуміло: колодій чи кострубонько – це ім'я бога чи назва його статевих органів? Тому слід зазначити, що під час коїтусу ці поняття зливаються в єдине ціле: бог перетворюється на монолітний фалос чи фалос стає одноосібним значимим органом, який поглинає всі інші частини тіла бога. Такий процес становить визначальну фазу фалічних культів, де поклоняються богу у вигляді фалоса, але свій зовнішній вигляд антропоморфне божество приймає лише у винятковому випадку – під час злягання та акту запліднення. Саме так і парубок чи чоловік асоціюється з биком чи ведмедем, перебуваючи виключно в статевих зносинах чи безпосередньо перед ними. До пар, що беруть участь у коїтусі можна віднести: бика – телицю, рака – плітку, журавля – коноплі, гусака – гуску: «Гусак гуску кличе, / Крізь тин колосок тиче: / – На тобі колосок із'їсти, / Пусти мене на череву злізти» [4, с. 70]. Тут ми маємо подвійну символіку, де під гусаком і гускою слід розуміти представників двох статей чи уособлення статевих органів – чоловічого й жіночого; одночасно присутні символи статевих органів: крізь тин колосок тиче. Окрім названих,

популярними евфемізмами статевих органів є пари предметів, котрі наслідують чи можуть наслідувати дію, подібну до фрикцій під час коїтусу чи символічного її значення: ступка – товкачик, діжка – чіп, замок – ключ, петелька – гудзик, сковорода – риба, верша – кулик, воронка – соловей, пташечка – шило, куна – соболь. У народній творчості статеві стосунки в символічному значенні можливі між ким (чим) завгодно й де завгодно. Існують пісенні пари, між якими взагалі немає ніякого зв'язку й лише символічне значення трактує, що це пари статевих органів: «...Наставив пушку: / «Давайте пампушку!» / Наставив ріжок: / «Дайте пиріжок!» [4, с. 22].

Це те, що стосується пар символів статевих органів, а в піснях часто зустрічається згадка лише про чоловічий – табака, стручок, коротка нога, швайка, лялька, кишка, жила, тичина, риба, щука, ковбаса; чи жіночий орган – поцька, гапличок, чорна ягничка, тетерочка, кирниченька. Є випадки, коли символіка стає зрозумілою лише після наступного пояснення, приміром: «...Осталися роги – / Дівчатам між ноги» [5, с. 55]. Чи навпаки, слухач впевнений, що йдеться про причинну частину тіла, а наступний рядок доводить, що це не так: «Усі хлопці до мене, / Кучерява у мене... / Кучерява вишенька / На вгороді у мене...» [4, с. 29–30]. Тут статевий орган позначається лише прикметниками: солоденька, глибокая, білесенька, тугесенька, вузесенька.

Статевий акт. У народному лексиконі коїтус позначається великою кількістю термінів, які використовуються в сороміцьких піснях – махатися, шморгати, штурхати, попихатися, тикати, бити, качати, лупити, дерти, грати, борюкатися, гріти ноги, робити дитину. Як зазначалося, існують широко вживані порівняння зі жвавою роботою – молотити чечевицю чи горох, товкти просо чи пшоно, трусити груші, орати цілину, рубати піч, бити вовну. Наведені терміни вживаються при розгляді статевого акту з обопільної точки зору його учасників – жіночої й чоловічої. При цьому зрозуміло, що активною стороною виступає чоловік, це він товче, махає, шморгає, лупить. Але в сороміцькій фольклорній традиції існують пісні, де коїтус розглядається лише з боку одного учасника, без будь-якої емоційної прив'язки до іншого. Так парубок (реальна антропоморфна істота) толочить і косить траву, поле мак чи руту-м'яту, мотає чорну кунку, відмикає шкатулку, розчахує березу. Дівка ходить по піску, кропиві, вересі, холодній воді, мочить свого «бобра», в'є чи губить вінок, качається по постелі, лізе на хату чи піч, задирає ногу, роздирається, дає.

Стосовно терміну «давати», котрий є широкоживаним навіть до теперішнього часу в указаному значенні, слід зауважити, що він становив основу для багатьох похідних слів: наречену називали «відданицею», «дівкою на виданні»; свата молоді називають «данським старостою» – «від слова «давати», тобто той, що робить послуги з боку молоді, яка має віддатись» [5, с. 75]; погоджуючись вийти за парубка, котрий сватається, відданиця «подає» рушники. Та й зараз термін «дає» часто використовується в значенні «погоджується на статевий зв'язок». Звичайно, що в цього терміна є й інша точка зору, чоловіча – просить: «Оттам, оттам, при пасіці / Просив заць у лисиці...» [4, с. 22].

У обрядових піснях коїтус може бути представлений і в прямому значенні, що цілком відповідає вимогам антигромадської поведінки: «...Да постелем куль, куль, / Да застромим хуй, хуй...» [4, с. 56], «– Укрий мене, дівчино, чи ти спиш? / А де тая дірочка, шо ти сциш? / – Ой, не питай, козаченьку, не питай, / Виймай хуя із ширінки та впихай» [4, с. 60]. Однак значно частіше злягання відбувається між предметами чи тваринами, або вживається символічне значення коїтусу.

Цнота, її наявність чи відсутність. Якщо брати до уваги весь загал сороміцьких пісень, то тема цноти значно поступається темам статевих органів і коїтусу. Ця група

народної поезії мала популярність лише в рамках обряду. Тема цноти піднімається в обряді комори, коли молодих відводять до місця здійснення дефлорації, й активно реалізується в подальшому дійстві; тут на передній план виходять кілька нових образів і символів. Берегти цноту – зв'язати ноги шовковою ниткою: «...Проходили хлопці – не дала, / Купували купці – не продала; / Шовком ніженьки зв'язала, / За всіх тому Іванку держала». І як результат: «...А мій Івашко розограв, / Шовку ниточку разорвав» [3, с. 451–452]. «...Поїдемо орати, / Новини добувати...» [4, с. 72] – це ще один образ, котрий встановлення цнотливості молоді називає «новиною», оскільки інформація про збереження «калини» цікавила не лише нареченого, його батьків і родичів, а всіх, запрошених на весілля. Пояснити це можна тим, що шлюб земний пов'язаний із небесним і його результати вважалися такими, котрі безпосередньо впливають на родючість. Тому недотримання нареченою вимог зі збереження цноти чи недбало здійснені обрядові дії, на думку українського землероба, могли перешкодити отриманню врожаю. Таким чином, зрозуміло, що наречена шляхом випробовування возвеличує весь рід: «...Ой як буде рожа, / То сему родові гожа, / Як буде калина, / Усему родові мила!» чи знеславлює його: «...Розгнівив всю родиноньку, / І близькую, і далекую, / І вбогую, і багатую» [4, с. 81, 92].

Популярним символом у цьому місці обряду, безпосередньо пов'язаним із цнотою, є червоний колір: червона калина й ружа, червоні чоботи, червона нитка й китайка, червоний черчик. Черчиком в Україні називали шовк, пофарбований кошеніллю, а одночасно й кров від розриву дівочої пліви. Поєднання цих понять проливає світло на те, що має на увазі дівка, коли просить парубка: «...Ой окраси, Іванку, сей черчик мій, / Да звеселимо увесь рід свій!..» [3, с. 447], чи коли вона не спить усю ніч та мотає червоний черчик.

Далі обрядові дії можуть розвиватися за двома сценаріями. Якщо наречена виявляється чесною й має доказ своєї цнотливості, то вшановується як вона, так батько й мати, а всі гості надмірно радіють з цього приводу. Інша ситуація виникала тоді, коли наречена до весілля втратила вінець (якщо, навіть, зі своїм майбутнім чоловіком) чи коли за фізіологічними особливостями організму на сорочку не пролилася кров; до речі, в обох випадках ставлення було аналогічне. Наречена та її батьки піддавалися різного роду насмішкам і знуцанням, у тому числі й у пісенних текстах. Тепер її статевий орган вже не називали ягничкою, тетерочкою чи криниченькою, натомість куркою з косами, така, як дірява торба; співали, що кіт продрав стелю, донечці роздер ведмідь, грушка виявилася потрушена, «шишка в пизду впала», миші дірку проїли, «пасла пизда свині» й використовувався надзвичайно популярний у народі символ «халяви». У такому випадку вагіну порівнювали з верхньою частиною чобіт, яка дозволяла без перешкод просунути через неї ногу. Вважалося, що в дівки, яка мала кілька статевих партнерів чи часто вдавалася до зносин, вагіна була розширена й нагадувала халяву. Порушниці статевого табу слід було розплачуватися соромом і приниженнями: «...Вчора дала, бо хотіла, / Тепер плачу, що не ціла...» [4, с. 89].

Виходячи з кількості наведених прикладів і розмаїття образів, можна було б припустити, що статеві зносини в українському суспільстві класичного періоду були поняттям звичним і навіть пересічним. Але це не так, коїтус залишався забороненою й навіть табуваною річчю. Забороненою серед молоді, бо дівчина має берегти цноту для обряду комори; забороненою між чоловіком і жінкою, що не знаходяться в подружніх відносинах, бо це перелюб. Та й між подружжям статеві стосунки були дозволені далеко не завжди: церква забороняла здійснювати коїтус під час постів, у неділю та пісні дні – середу й п'ятницю, у великі свята, й особливо ті, що присвячені Богородиці. Таким чином, лише церковна заборона становила біля 230–250 днів на рік,

а це в середньому складає біля двох третин! Додамо сюди заборону статевих стосунків напередодні сівби та оранки, перед дальньою дорогою, рибалкою чи полюванням, перед випічкою хліба; додамо критичні дні менструального циклу, хвороби одного й іншого партнерів і отримаємо біля четвертої частини тривалості всього року, коли коїтус дозволявся й був можливий. Чи не єдиним виходом згадувати про це відкрито, нехай, навіть, у символічному значенні, залишався прояв антигромадської поведінки, що диктувалася умовами певних обрядів родинного й календарного циклів, серед яких значне місце посідають дії та народна творчість під час комори й перезви.

Символіка культу родючості, безпосередньо пов'язана зі статевим началом, у весільних обрядах комори та перезви займає провідне місце. У піснях, що їх супроводжують, виділяються три основні групи понять – статеві органи, сексуальний акт і цнота. Виходячи з результатів дослідження слід зазначити, що родючість у обрядах комори й перезви представлена не окремими образами, а цілісною системою символів, встановлення зв'язку між якими заслуговує на окреме дослідження.

Досягнуті результати можуть бути використаними для дослідження інших обрядів та обрядової поезії, яка їх супроводжує.

Список використаної літератури

1. Бандурка : українські сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима. – Київ : Дніпро, 2001. – 280 с. ; *Bandurka : ukraini soromitski pisni / uporiad. M. Sulyma.* – Kyiv : Dnipro, 2001. – 280 s.

2. Ставицька Л. О. Українська мова без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників / Л. Ставицька. – Київ : Критика, 2008. – 456 с. ; *Stavytska L. O. Ukrainska mova bez tabu : slovnyk netsenzurnoi leksyky ta yii vidpovidnykiv / L. Stavytska.* – Kyiv : Krytyka, 2008. – 456 s.

3. Труды этнографическо-статистической экспедиции... : Материалы и исследования / собр. П. П. Чубинским. — Санкт-Петербург, 1877. – Т. 4. - 715 с. ; *Trudy etnograficheskogo-statisticheskoy ekspeditsii... : Materialy i issledovaniya / sobr. P. P. Chubinskim.* — Sankt-Peterburg, 1877. – T. 4. - 715 s.

4. Українські сороміцькі пісні / упоряд., передмова М. М. Красикова. – Харків : Фоліо, 2003. – 287 с. ; *Ukraini soromitski pisni / uporiad., peredmova M. M. Krasykova.* – Kharkiv : Folio, 2003. – 287 s.

5. Червінський І. Сватання, весілля і родини у люду руського на Русі Червоній. 1805 / І. Червінський // *Vesillia : u 2-kh kn.* — Київ : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. - С. 75–78 ; *Chervinskyi I. Svatannia, vesillia i rodyny u liudu ruskoho na Rusi Chervonii. 1805 / I. Chervinskyi // Vesillia : u 2-kh kn.* — Kyiv : Naukova dumka, 1970. – Kn. 1. - S. 75–78

Стаття надійшла до редакції 15. 04. 2016

О. Kukharenko

SYSTEM OF FERTILITY SYMBOLS IN RITUAL SONGS OF «KOMORA» AND «PEREZVA»

Rites of «komora» (pantry) and «perezva» in the cycle of the Ukrainian wedding occupy a significant place and are its culmination. For a long time it was considered to be appropriate not to include description of these rites and songs accompanying them to the publications. The most popular image that prevails in ritual songs is viburnum, which was considered a symbol of beauty, innocence and love from long ago in Ukraine. Comparing a phallus with a cock makes us turn to modern American slang indicating a similar situation

where «cock» is translated both as «rooster» and «penis». The image of marten (kunytsia) – fur animal sitting in a haystack, is the embodiment of female genital organs. It is associated with erotic symbols, and a derivative of it «kunka» means vagina. Any energetic work is often compared with sexual intercourse – grinding flour, hulling grain, prickling with awl, hooping bucket, grinding in makitra, forging baby. In this connection the image of so-called sexual aggressor who is popular among womankind as an ideal partner arises: miller, cobbler, cooper, potter, and blacksmith. There are three main groups of concepts in the songs – genitals, sexual intercourse and virginity as the necessary condition for the success of the rite, happy family life of newlyweds and a heavy crop of the farmers' community. Frequently songs have a situation when a penis and its owner are identified; herewith it does not matter who has sexual intercourse – a man or an impersonated body organ. Despite the fact that sexual rudiments characterizing the fertility cult are widely represented in the mentioned rituals, coitus was always a taboo thing. The exception was a manifestation of anti-social behaviour dictated by the conditions of certain rites, such as «komora» and «perezva».

Key words: fertility cult, rites, wedding, komora (pantry), perezva.

UDC [654.19: 070.431.2] (477) (043)

M. Nagorniak

**RADIO SKETCH AS A MEANS OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN
UKRAINIAN FAMILIES
(ILLUSTRATED WITH EXAMPLES OF STUDENT STUDY WORKS)**

Now Ukraine is going through extremely difficult time when every citizen of Ukraine must show maximal social consciousness, great patriotic feelings. Given this, a specific emphasis should be laid on students' education. Thus, this article contains a detailed study of ideological and semantic, structural and compositional, linguistic and stylistic as well as music-and-sound background of a radio sketch, because the author considers this genre of artistic and journalistic broadcasting to be optimal in terms of implementation of the patriotic education in Ukrainian families. Radio sketch is the most convenient informational genre because it is short, does not require absolute concentration of people's attention, is rich in artistic and stylistic means, the effect of which is heightened with specially selected music-and-sound background. The author draws attention to the importance of including the radio sketch genre into educational programmes for students because owing to its wide expressive potential it is an efficient means of national-patriotic education in Ukrainian families.

Key words: radio sketch, artistic and journalistic broadcasting, means of expression, educational radio program.

The general problem and its scientific and practical value. Recently (during 2014–2015) Ukraine has been going through extremely difficult and powerful socio-political upheavals caused by the Revolution of Dignity, Russia's annexation of the Crimean Autonomous Republic, the anti-terrorist operation in the East of Ukraine aimed at protection of our territorial integrity and state sovereignty. In the historical sense, this is the time when every citizen of Ukraine must show maximal social consciousness, great patriotic feelings in order not only to survive with dignity in such a difficult period, but also to win the war with a malicious enemy. In fact, many Ukrainian citizens – soldiers of the anti-terrorist operation (ATO), their families, students, schoolchildren, volunteers, doctors, teachers, people of other